

ισχυριζομένου ότι ο Έπίκουρος κατ' ἀρχήν οὐδεμίαν ἀποδίδει εἰς τὴν θετικὴν ἐρμηνείαν τῶν φαινομένων τῆς φύσεως σημασίαν καὶ ὅτι ἐξετόπισε τὰ ἐπιστημονικὰ προβλήματα, ἅτινα ὁ Δημόκριτος ὑπέδειξεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς λύσιν. Συνέβη ἀκριδῶς τὸ ἀντίθετον. Κατὰ τὸν Έπίκουρον ἡ ἔρευνα τῆς φύσεως ὄρον ἐκάστοτε νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῆς ἐμπειρίας. Ὁ φιλόσοφος οὗτος τονίζει, ἔτι τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας τῶν μεταφυσικῶν φυσιοδιφῶν δὲν πρέπει νὰ ληφθῶσιν ὑπὸ σὺν ἄρᾳν ἔποψιν. Ἐξ ἄλλου δὲν δικαιούμεθα νὰ κατηγορήσωμεν τὸν Έπίκουρον, διότι οὗτος δὲν προσέβη εἰς θετικὴν ἔρευναν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Ὁ Έπίκουρος δὲν ἦτο φυσιοδίφης, ἦτο φιλόσοφος, ὡς τοιοῦτος δὲ δὲν ἠθέλησε νὰ παράσχη εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ νέας γνώσεις, ἀλλὰ νέας ἀντιλήψεις, συνδεομένας πρὸς τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς. Τὸ ὅτι ἡ παραδοχὴ τῆς μεγαλυτέρας πιθανότητος ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀρθότητα ὠρισμένης ἐρμηνείας δύναται τελείως νὰ συναρμονισθῆ πρὸς τὴν «βαθυτάτην ἔσῳ καὶ προσεκτικὴν μέθοδον» τονίζει εὐλόγως ὁ Lange.

Ἄς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὸ κύριον θέμα ἡμῶν, ἵνα παρακολουθήσωμεν τὴν ἐξέλιξιν τῆς γῆς, ὡς ἐφαντάσθη αὐτὴν ὁ Λουκρήτιος, ἐκπρόσωπος τῆς Έπικουρείου φιλοσοφίας.

* *
*

Ἡ νεογέννητος γῆ παρήγαγε φυτὰ καὶ πλεῖστα ἔμφυχα ἔγγρα ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ διαφόρων ὕλων. Διότι τὰ ζῷα δὲν ἔπεσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐδ' ἐξεπήδησαν οἱ κατοικοὶ τῆς γῆς ἐκ τῶν ἀλμυρῶν τελμάτων. Ἡ γῆ εὐλόγως διεκδικεῖ τὸ δικαίωμα τῆς μητρότητος, διότι ἐξ αὐτῆς ἐγεννήθησαν τὰ πάντα. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Ἐμπεδοκλῆς, καὶ ἀλλόκοτα ἐξαμβλώματα, ἀλλὰ ταῦτα ἐξηφανίσθησαν. Διειτηρήθησαν μόνον οἱ ὀργανισμοὶ ἐκεῖνοι, οἵτινες ἦσαν

ίκανοί νά τρέφωσιν έαυτούς, νά διαιωνίζουσι τò είδος των και νά προφυλάσσωνται από τών έξωτερικών κινδύνων. Όθεν βλέπομεν, ότι και έν προκειμένω πᾶσα τελεολογία, πᾶσα παραδοχή σκοπιμότητος τίθεται έκποδών. Σκοπιμότης οὐδέν άλλο είναι είμή ιδιαίτέρα περίπτωση τοῦ γεννωμένου. Είναι εκείνο, όπερ διακτερεί έαυτò ή χρησιμεύει πρòς διαφύλαξιν τοῦ γεννηθέντος.

Ή φύσις τών πρωτογόνων ανθρώπων, λέγει ό Λουκρήτιος, ήτο πολύ ισχυροτέρα τής τών συγχρόνων. Ή κατασκευή τοῦ σκελετοῦ αὐτῶν έδραιότερα. Οὔτε ή θερμότης, οὔτε τò ψυχος, οὔτε ή άσυνήθης τροφή έξήσκει έπ' αὐτῶν δυσμενή επίδρασιν. Οί πρωτόγονοί άνθρωποι διήγον τόν βίον αὐτῶν, περιπλανώμενοι έδῶ και εκεί, καθὼς τὰ ζῶα. Άγνοοῦντες τήν γεωργίαν έξων έκ βαλάνων, χαμοκεράσσωσι και άλλων τοιούτου είδους τροφῶν. Τήν δίψαν αὐτῶν κατέστειλον είς τὰς πηγὰς και τούς ποταμούς.

Οί πρωτόγονοί άνθρωποι ήγγόουσι τήν χρῆσιν τοῦ πυρός, δέν ένεδύοντο δια δερμάτων, κατῶκουσι έντός δασῶν ή σπηλαίων και έκρυπτον ὑπό τούς θάμνους τὰ ρυπαρά μέλη των. Διά λίθων και ροπάλων έφόνευον τὰ ζῶα τῶν δασῶν, άτινα κατεδίωκουσι τρέχοντες, ή συνελάμβανον έξ ένέδρας.

Άγνοοῦντες τò όμαδικόν άγαθόν, δέν είχον ήθη και νόμους. Ό,τι ή τύχη παρουσίαζει είς τόν πρωτόγονον άνθρωπον, κατελαμβάνετο έγωϊστικῶς έξ έφόδου. Έκαστος έμερίμνα περι τής ίδίας έαυτοῦ ζωής και ευημερίας.

Ό Λουκρήτιος περιγράφων τούς κινδύνους τῶν παναρχαίων εκείνων έποχῶν προβαίνει είς τραγικάς συγκρίσεις: Πολλοί παρέδιδον τήν τελευταίαν πνοήν μεταξὺ τῶν όδόντων θηρίου, αλλά δέν έπιπτον χιλιάδες όλόκληροι, ὡς γίνεται σήμερα, είς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ὑπό τήν ήγεσίαν τῶν άρχηγῶν των. Πολλάκις ή έλλειψις τροφής έδιδε τόν θάνατον είς τὰ σκελετώδη μέλη, αλλά δέν έπλεξεν άκόμη τούς άν-

θρώπους ἢ πλησμονή, ἢ ἀκολασία καὶ ἢ ἡδυπάθεια. Πολλοὶ ἀπέθνησκον πρώγοντες δηλητηριώδεις οὐσίας, ἐνῶ σήμερον παρασκευάζομεν ἡμεῖς δηλητήρια διὰ τὸν συνάνθρωπον!

Ἡ γένεσις τοῦ ἐνάρθρου λόγου ἐρμηνεύεται φυσικώτατα. Αὐτὴ αὐτὴ ἡ φύσις ἐξαναγκάζει εἰς τὴν ἐκβολὴν διαφορῶν φθόγγων ἀναλόγως τῶν διαφορῶν περιστάσεων. Τὰ ζῶα ἐξωτερικεύουσι τὸν φόβον, τὸν πόνον, τὴν χαρὰν διὰ τελείως διαφορῶν ἤχων. Ὁ μολοσσὸς, ὅστις δεικνύει μετὰ κνυζηθμοῦ τοὺς ὀδόντας του, ὑλακτεῖ δαιμονιωδῶς, φωνασκεῖ, ὅταν παίξουσι τὰ μικρά του, ἢ, ἐγκαταλειπόμενος, ἐν τῷ οἴκῳ ὠρύεται, ἢ προσπαθεῖ κλαυθμυρίζων καὶ συστέλλων τὰ νῶτά του ν' ἀποφύγῃ τοὺς ραβδισμοὺς, ἐκδάλλει πολλοὺς καὶ διαφορῶν φθόγγους, ἐξωτερικεύοντας ἐκάστοτε τελείως τὰς ψυχικὰς καταστάσεις αὐτοῦ.

Ἡ ἐκβολὴ τοιούτων φυσικῶν φθόγγων ἐπὶ τῇ θεᾷ ὠρισμένων ἀντικειμένων, γεγονότων ἢ καταστάσεων παράγει λέξεις, ἢ σύνδεσις δὲ αὐτῶν τὸν ἐνάρθρου λόγον. Εἶναι μωρὰ ἢ ἀποδοχὴ, ὅτι ὠρισμένα ἄτομα ἔδωσαν ὀνόματα εἰς τὰντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐδίδαξαν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ποῖος ἔχει τὴν δύταμιν ν' ἀναγκάσῃ τοὺς συνανθρώπους του εἰς τὴν χρησιμοποίησιν φθόγγων, ἐφευρεθέντων παρ' αὐτοῦ; Οὐδεὶς θὰ ἦτο τόσο ἀνεκτικός, ὥστε νὰ ἐπιτρέψῃ, ὅπως πληρωθῶσι τὰ ὦτα αὐτοῦ ἐκ λέξεων ἀκατανοήτων.

Μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ κτίζουν καλύβας, νὰ καλλιεργοῦν τοὺς ἀγρούς, νὰ χρησιμοποιῶσι τὸ πῦρ. Οἱ οἰκογενειακοὶ δεσμοὶ συνεσφίγγθησαν καὶ ἤρξατο ἐν γένει ἐξημερούμενον τὸ ἀνθρώπινον γένος. Οἱ γείτονες συνεδέθησαν διὰ τῶν δεσμῶν τῆς φιλίας κατ' ἀρχὰς μὲν, ὅπως μὴ βλάπτωνται ἀμοιβαίως. κατόπιν δὲ χάριν ἀλληλεγγύτης. Οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ φεῖδωνται τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδῶν. «Ἀναμφιβόλως δὲν ὑπῆρχεν εἰς ὄλους ὁμοία συνεννόησις, ἀλλὰ μέγα μέρος ἐξετέλει πιστῶς τὰ ἐκ τῆς συμφωνίας

καθήκοντα. Διότι, εάν τὰ συμβόλαια ἤθετοῦντο παρὰ πάντων, τὸ ἀνθρώπινον γένος θὰ εἶχε φθαρῆ ἤδη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ δὲν θὰ ὑπῆρχε σήμερον.

Ὁ Λουκρήτιος ἐρμηνεύει ἐπιτυχῶς τὴν γένεσιν καὶ τὸν λόγον τῆς κοινωνικῆς ἠθικῆς. Ἡ κοινωνικὴ ἠθικὴ εἶναι μέσον διασώσεως τῶν ἀτόμων καὶ τοῦ συνόλου κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς υπάρξεως. (1)

Ἡ ἀνθρωπότης ἀπέκτα καθημερινῶς περισσότερον δεξιότητας καὶ τέχνας, ἀποσκοπούσας τὴν διατήρησιν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς ζωῆς. Αἱ δεξιότητες καὶ αἱ τέχναι δὲν ἐδωρήθησαν παρὰ τῶν θεῶν ἢ τῶν θείων ὄντων. Τὸν ἄνθρωπον ἐδίδασκαν τὰντικείμενα, τὰ γεγονότα καὶ αἱ συμπτώσεις. Ὁ ἄνθρωπος, βαδίσας μυρίας πεπλανημένας ὁδοὺς καὶ ὠθούμενος ὑπὸ τῆς φύσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν αὐτοῦ εἰς τυφλὰς ἀποπείρας, ἀνεκάλυψε τέλος τὸ ὀρθόν, ὅπερ διετηρήθη, λόγῳ τῆς πραγματικῆς καὶ καταλλήλου ἀξίας του, χρησιμοποίηθῆν καὶ βελτιωθῆν ὑπὸ τῆς σκέψεως ἐδῶ μὲν ταχέως, ἐκεῖ δὲ βραδέως κατὰ τὴν πορείαν χρόνου μακροῦ.

Τὴν χρῆσιν τοῦ πυρὸς ἐδιδάχθη ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῶν κεραιῶν ἢ ἐκ τῶν κλάδων ἐκείνων, οἵτινες ἰσχυρῶς τριβόμενοι πρὸς ἀλλήλους, συνεπεία σφοδροῦ, θυελλώδους ἀνέμου παράγουσι πῦρ. Τὴν μαγειρικὴν ἐδίδασκεν ὁ ζέων ἥλιος. Ἀρχικὰ ὄπλα καὶ σκεύη ἦσαν αἱ χεῖρες καὶ οἱ ὄνυχες, οἱ κλάδοι καὶ οἱ λίθοι. Τὰ μέταλλα ἐφείλκυσαν τὴν πρᾶσοχὴν τὸ πρῶτον, ὅτε συνεπεία μεγάλων πυρκαϊῶν εἰς τὰ δάση, ἐτάκησαν τὰ ἐκεῖ εὐρισκόμενα ὄρυκτά. Κατ' ἀρχὰς ἐκάλυπτον τὸ σῶμα αὐτῶν οἱ ἄνθρωποι διὰ δερμάτων, κατόπιν δὲ διὰ πλεκτῶν καὶ ἐξυφασμένων ὑλῶν. Τὴν πρώτην ὠθησιν εἰς τὴν γεωργίαν παρέσχον αὐτὰ τὰ φυτά. Βάλανοι καὶ ἄλλοι καρποὶ ἐπιπτον εἰς τὸ ἔδαφος, ἐφύοντο δ' ἐξ αὐτῶν νέοι βλαστοί. Ἡ πρώτη ὠθησις εἰς τὴν μουσικὴν ἐδόθη ὑπὸ τῶν ᾠδῶν.

(1) Προβλ. Δάρβιν: Ἡ κατάγωγη τοῦ ἀνθρώπου.

κῶν πτηνῶν. Ἡ πνοή τοῦ ζεφύρου εἰς διάκενον κάλαμον ἐδίδαξε τὸν ἀγρότην γὰ φυσᾶ ἐντὸς κοίλου καλάμου. Οὕτω ἐγεννήθη σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ἡ αὐλητική. Ἡ κανονικὴ διαδοχικὴ ἀκολουθία τῶν ἐποχῶν καὶ τῶν ἐτῶν ἀπεκάλυψε τὴν ρυθμικὴν κίνησιν τῶν ἀστέρων. Ἐπηκολούθησεν ἡ ἀνακάλυψις τῆς γραφῆς, τῆς ποιήσεως, τῆς ζωγραφικῆς. Οὕτω ἡ σκέψις καὶ ὁ χρόνος ἀπεκάλυψαν τὰ πάντα βαθμηδόν, διότι παρατηροῦμεν πράγματι, ὅτι εἰς τὰς τέχνας τὸ ἐν πηγάζει ἐκ τοῦ ἄλλου, ἕως ὅτου ἐπιτευχθῆ τὸ κατακόρυφον σημεῖον.

Κατὰ τὸν αὐτὸν φυσικὸν τρόπον ἐξελίχθη ὁ **κοινωνικὸς καὶ πολιτειακὸς βίος**. Ἀτομὰ τινα, διακρινόμενα ἐκ τῆς σωματικῆς καὶ πνευματικῆς των ὑπεροχῆς, ὑποδόμησαν πόλεις καὶ φρούρια διένειμον δὲ κτήνη καὶ γαίαν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς των. Ὅτε βραδύτεραν ἀνεκαλύφθη ὁ χρυσός, ἡ λάμψις αὐτοῦ ἐπεσχίασε τοὺς ἰσχυροὺς καὶ τοὺς ὠραίους. Διότι ποῖος δὲν κύπτει τὸν αὐχένα πρὸ τῶν πλουσίων; Ἀλλὰ μὲ τὴν αὐξήσιν τοῦ πλοῦτου καὶ τῆς δυνάμεως ἐγεννήθησαν ἡ ζηλοτυπία καὶ ὁ φθόνος. Οἱ δυνάσται ἀνετράπησαν, φρικώδης δὲ ἀναρχία ἐμάστισε τὴν ἀλάξευτον μᾶζαν μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἡ ἀνθρωπότης κατάκοπος ἐκ τῶν αἰωνίων ἀγώνων ἐνόησεν, ὅτι ἔπρεπε γὰ ἐκλέξῃ ἄρχοντας καὶ γὰ δώσῃ νόμιμον δύναμιν εἰς αὐτούς.

Ὅφείλομεν γὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι εἰς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ ἐπικουρείου ποιητοῦ ὑπάρχει μέγιστος πυρὴν ἀληθείας καὶ ὅτι ἡ ἀπεικόνισις τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ ἀνθρώπου ἀνταποκρίνεται ἴσως ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς πρὸς τὴν ἀλήθειαν.

Ἐξ ἴσου φυσιοκρατικὴ εἶναι καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ Ἐπικούρου.

Ὅπως πᾶν πραγματικῶς ὑφιστάμενον, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι σῶμα, μέρος τοῦ ἀνθρώπου, ὡς αἱ χεῖρες, οἱ πό-

δες, οί ὀφθαλμοί. Ἡ ψυχὴ συνίσταται ἐκ τῶν λεπτοτέρων, ἔλαφροτέρων, στρογγυλωτέρων, εὐκίνητοτέρων ἀτόμων, τοῦθ' ὅπερ συνάγεται ἐκ τῆς ταχύτητος τῶν ψυχικῶν κινήσεων καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ νεκρὸν ψυχικὸν σῶμα ἔχει ἐκριθῶς τόσον βάρος ὅσον καὶ τὸ ζῶν. Καθὼς ἐκ τοῦ οἴνου ἐκφεύγει ὁ ἀφρός, ἐκ τοῦ χρίσματος τὸ ἄρωμα, ὅπερ ἐμπεριέχεται ἐν αὐτῷ ὡς λεπτοτάτη οὐσία, χωρὶς γὰρ γίνῃ ἢ ἐλάττωσις τοῦ βάρους αἰσθητή.

Ἡ ψυχικὴ ὕλη εἶναι τετραπλοῦν κράμα: ἀνεξερεύνητος λεπτοτάτη ὕλη «ἢ ψυχὴ τῆς ψυχῆς», θεμελιώδης, βασικὴ δύναμις, ἣτις, κατ' ἀρχὰς διερεθιζομένη μεταδίδει τὸν ἐρεθισμὸν αὐτῆς εἰς κεκρυμμένην πνοήν, ἢ πνοὴ αὕτη εἰς τὴν θερμότητα καὶ ἢ θερμότης εἰς τὸν ἀέρα. Πάντα ταῦτα συμμιγνύμενα, συνδέονται ἀδιαρρήκτως εἰς ψυχικὴν ὕλην, ἀλλ' ἐμφανίζονται κατὰ τρόπον διάφορον, ἀναλόγως δὲ τῆς μίξεως τῶν ὕλων καθορίζεται ἢ διάφορος ἰδιοσυγκρασία τῶν ἀνθρώπων.

Τὸ πνεῦμα περιβάλλεται πανταχόθεν ὑπὸ τοῦ σώματος. Ἀμφότερα ἐκβλαστάνουσιν ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης. Τὸ ἐν δὲν δύναται ν' ἀποχωρισθῇ ἀπὸ τοῦ ἄλλου, καθὼς δὲν δύναται ν' ἀφαιρηθῇ ἢ ὀσμὴ ἐκ τοῦ θυμιάματος, ἄνευ καταστροφῆς τοῦ δευτέρου. Τὸ ἐν ἄνευ τοῦ ἄλλου εἶναι ἀνίκανον ν' ἀναπτύξῃ τὰς δυνάμεις του, τόσον τὸ πνεῦμα ὅσον καὶ τὸ σῶμα.

Ἡ ψυχὴ τοῦ παιδὸς γεννᾶται ὡς παραφυὰς τῶν ψυχῶν τῶν γονέων του. (1) Ἐπίκουρος ἐκλαμβάνει τὸ σπέρμα ὡς ψυχοφυσικὸν μόριον τοῦ σώματος τῶν γεννητόρων, ἐπειδὴ δὲ παραδέχεται καὶ τὴν ὑπαρξίν γυναικείου «σπέρματος», ἢ ψυχὴ τοῦ παιδὸς γεννᾶται κατ' αὐτὸν ἐκ τῆς συμμίξεως τῶν ψυχικῶν ἀτόμων ἀμφοτέρων τῶν γονέων. Τὸ σπέρμα γεννᾶται κατὰ τὸν Ἐπίκουρον ἐκ τῆς συρροῆς μικροτάτων μορίων ἐξ ὀλοκλήρου τοῦ σώματος Ἐν προκειμένῳ δεόν γὰρ παρατηρήσωμεν, ὅτι καὶ ὁ Δάρβιν ἐν τῇ περὶ κληρονομικότητος

θεωρία του, ἣν καλεῖ «προσωρινὴν θεωρίαν παγγενεσι-
σίας» ἐκφράζει ὁμοίαν γνώμην.

Ὅπως ἡ ψυχὴ γεννᾶται συγχρόνως μετὰ τοῦ σώματος οὕτω συναναπτύσσεται, συμπάσχει, συγκαθεύδει μετ' αὐτοῦ, μεθύσκειται ἐκ τῆς χρήσεως μεγάλης ποσότητος οἴνου, νοσεῖ μετὰ τοῦ σώματος καὶ διαλύεται μετὰ θάνατον εἰς τὸ καθ' ἕκαστον αὐτῆς ἄτομον.

Ὁ Λουκρήτιος ὁμιλεῖ διεξοδικῶς περὶ τοῦ προσωρινοῦ, ἐφημέρου τῆς ψυχῆς. Ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναι πράγματι ἀθάνατος, ἔρωτᾷ, διαλισθαίνει δὲ κατὰ τὴν γέννησιν εἰς τὸ ἀνθρώπινον σῶμα δὲν θὰ διετήρει τὴν ἀνάμνησιν τῶν προηγηθέντων ἐτῶν ; Διατί δὲν διατηρεῖ οὐδ' ἐλάχιστον ἶχνος τῶν προτέρων ἑαυτῆς ἐπιβιώσεων ; Διατί μεταδίδεται κληρονομικῶς ἡ δολοφονικὴ μανία τοῦ γένους τῶν λεόντων, ἡ πονηρία τῆς ἀλώπεκος, ἡ δειλία τῆς δορκάδος ; Ἡ κληρονομικότης δὲν πρέπει νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ γεννᾶται ἐξ ὠρισμένων σπερμάτων ὁμοῦ μετὰ τοῦ σώματος καὶ εἰς τὸ ὅτι συναναπτύσσεται, συνεξελίσσεται μετ' αὐτοῦ ; Δὲν εἶναι μωρία νὰ συνδέωμεν τὸ θνητὸν μετὰ τοῦ ἀθανάτου, τὸ θνητὸν σῶμα μετὰ τινος ἀθανάτου ψυχῆς ; Δὲν εἶναι αὐτόχρημα γελοία καὶ κωμικὴ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι πολλαὶ ψυχαὶ ἀναμένουσι τὴν κατάλληλον στιγμήν, ὅπως κατὰ τὴν γονιμοποίησιν ἢ τὴν γέννησιν εἰσέλθωσιν ἐσπευσμένως εἰς τὸ σῶμα τοῦ νέου ὄντος, ὅπερ διακατέχουσι μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν καταπίπτει, ἐγκαταλείπουσι δὲ εἶτα αὐτὸ καὶ ζητοῦσι νέαν διαμονήν ; Μυριάκις ὄχι ! Εἶναι πολὺ λογικωτέρα ἡ ὑπόθεσις, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι **θνητὴ**, καθὼς ἀκριβῶς καὶ τὸ σῶμα.

Ἡ ὑπόθεσις τοῦ προσωρινοῦ καὶ ἐφημέρου τῆς ψυχῆς δὲν πρέπει νὰ γεννᾷ ἐν ἡμῖν λύπην καὶ ἀπόγνωσιν ! Ἐξαφανιζομένης τῆς ζωῆς, συνεξαφανίζεται καὶ πᾶσα αἴσθησις, ὃ δὲ χρόνος, καθ' ὃν δὲν ὑπάρχομεν πλέον, δύναται νὰ συγκινήσῃ ἡμᾶς τόσον ὀλίγον, ὅσον καὶ ὁ χρόνος, καθ' ὃν δὲν ὑπῆρχον

μεν. Ἐφ' ὅσον ζῶμεν, δὲν ὑπάρχει ὁ θάνατος, ὅταν δὲ ἐπέλ-
θῃ ὁ θάνατος, ἡμεῖς δὲν ὑπάρχομεν πλέον. Ὁ μὴ ὑπάρχων
δὲν δύναται νὰ εἶναι δυστυχής. Ὅθεν ὁ φόβος τοῦ θανάτου
εἶναι αὐτόχρημα μωρὸς καὶ γελοῖος. Ἐν αὐτῷ ἐμφιλοχωρεῖ
ἀπόκρυφον ὑπόλειμμα παραστάσεων. Φανταζόμεθα δηλαδή,
ἔτι ἢ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους σηπομένη, ὑπὸ τῶν φλογῶν καταβι-
ερωσκομένη ἢ ὑπὸ θηρίου κατακερματιζομένη σορὸς ἔχει
αἰσθησιν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν θεωροῦμεν τὴν παρά-
στασιν ταύτην ἡμαρτημένην, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκριζώσωμεν
αὐτὴν τελείως ἐκ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Ἐὰν ὁμως
ὑποθέσωμεν, ὅτι μελλοντικὴ τις δύναμις θὰ ἦτο ἰκανὴ νὰ πε-
ριουλλέξῃ τὰς ὕλας τῶν σωμάτων μας καὶ νὰ τὰς συνδέσῃ
εἰς κατάστασιν, ὅμοίαν πρὸς τὴν σημερινήν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι
ἐκ τῆς τοιαύτης συνθέσεως θὰ προέλθῃ νέα ζωὴ, ἣτις οὐδό-
λως θὰ συνεδέετο πρὸς τὴν σημερινὴν ὑπαρξίν μας. Ὅθεν ἢ
πεποίθησις εἰς τὴν ἀνυπαρξίαν, μακρὰν τοῦ νὰ εἶναι φοβε-
ρὸν τι, παρέχει τοῦναντίον τὴν ἐλπίδα αἰωνίας ἀναπαύσεως
καὶ ἀπαλλάσσει τοὺς ζῶντας τοῦ φόβου, ὃν ἐνσπεύρουσιν εἰς
αὐτοὺς αἱ φρικαλεότητες τοῦ κάτω κόσμου.

Ὅ, τι περιγράφει ἡ θρησκεία ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐν τῷ
Ἄδῃ ψυχὰς εὐρίσκεται φεῦ! εἰς τὸν κόσμον τοῦτον. Ὁ Τάν-
ταλος δὲν φοβεῖται τὸν λίθον ἐκεῖνον, τὸν ἀπειλοῦντα νὰ
συντρίψῃ τὸ κρανίον του. Ὑπὸ τοιούτου φόβου διακατέχονται
οἱ θνητοί, οἵτινες τρέμουν πρὸ τῶν θεῶν καὶ τοῦ θανάτου.
Δὲν κατασπαράσσεται ὁ γίγας Τιτυὸς ὑπὸ γυπῶν ἐν τῷ κάτω
κόσμῳ, ἀλλ' οἱ θνητοὶ οἱ διατελοῦντες ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ
ἔρωτος ἢ ἄλλων ἀντιξῶν παθῶν. Δὲν κυλῖει ὁ Σίσυφος τὸν
τεράστιον βράχον, ἀλλ' οἱ φιλόδοξοι, οἱ ἐκλιπαροῦντες ἀξιώ-
ματα καὶ τιμὰς. Αἱ πληροῦσαι τὸν διάτρητον πίθον Δανάϊδες
εἶναι οἱ ἀνίκανοι νὰ ἐκτιμήσουν τὰγαθὰ τοῦ κόσμου καὶ ν'
ἀπολαύσουν τῶν πραγματικῶν ἡδονῶν τῆς ζωῆς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἰδέα τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῆς πα-

μωρίας τῶν κακῶν δὲν ὀδηγεῖ ἀναγκαίως εἰς τὴν πίστιν ἐνὸς πέραν τοῦ τάφου κόσμου. Ἦδη κατὰ τὴν ζωὴν ἐπιβάλλονται κατὰ τῶν κακουργούντων πειναί, αἱ δὲ ἔνοχοι συνειδήσεις πλήττονται διὰ πυριφλεγουῦς ἐσωτερικῆς μάστιγος.

Ἄλλ' ἡ ἰδέα πλήρους ἐκμηδενίσεως μετὰ θάνατον δὲν εἶναι φρικώδης; Δὲν θὰ σὲ ὑποδέχεται πλέον ἡ ἐρατεινὴ ἐστία σου, οὐδ' ἡ τρυφερὰ σύζυγος σου. Δὲν θὰ τρέχουν πρὸς σέ, ἐπαγερχόμενον εἰς τὴν οἰκίαν σου, τ' ἀγαπητὰ τέκνα ἄτινα σὲ δροσίζουν μὲ σιωπηρὰν ἡδονήν. Δὲν θὰ δύνασαι πλέον γὰρ προβαίνης εἰς καρποφόρους ἐνεργείας, οὐδὲ γὰρ εἶσαι ἡ προστασία καὶ ἡ ἀρωγὴ τοῦ πλησίον σου.

Οὕτω λαλοῦσιν οἱ πολλοί, ἀλλὰ λησμονοῦν γὰρ προσθέσουν καὶ τὸ ἐξῆς: Ναί, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς πόθος δι' ὅλα αὐτὰ θὰ σὲ βασανίζη. Σὺ, ὦ νεκρέ, εἰς ἣν κατάστασιν κατάκεισαι ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἀπηλλάγης παντὸς κακοῦ διὰ πᾶσαν αἰωνιότητα, ἐνῶ ἡμεῖς οἱ ζῶντες διάγομεν τὸν βίον μας ἐν μέσῳ δακρύων καὶ στεναγμῶν.

Ἄφοῦ λοιπὸν τὰ πάντα τερματίζονται εἰς ἡρεμίαν, καὶ ὑπνον βαθὺν ἀνευ ὀνείρων, ποῖον κακὸν ἐμφιλοχωρεῖ εἰς τὸν θάνατον; Διατί ἀτενίζεις πρὸς αὐτὸν μετὰ τρσαύτης ὀδύνης; Τὸ παλαιὸν δὲν πρέπει γὰρ ὑποχωρῆ εἰς τὸ νέον καὶ γὰρ παραχωρῆ εἰς αὐτὸ τὴν θέσιν του; Ἄφοῦ ἀποθνήσκουν καὶ βασιλεῖς καὶ ἥρωες καὶ σοφοί, σὺ μικρὸ ἀνθρώπε, ἡ ζωὴ τοῦ ὁποίου ἐλαχίστην ἔχει ἀξίαν, διατί ἐξανίστασαι καὶ ἀρνεῖσαι γ' ἀκολουθήσης τοὺς ἄδρας τούτους εἰς τὰς ἀδύσσοις τοῦ μηδενός;

Τί συμβαίνει, ὦ θνητέ, ἐν τῇ συνειδήσει σου, ὥστε γὰρ κατάκησαι ἐν μέσῳ θρηνώδους ὀδύνης; Διατί κατηγορεῖς καὶ φοβεῖσαι τὸν θάνατον; Ἡ ζωὴ σου ὑπῆρξεν ἄρά γε μέχρι τοῦδε εὐχάριστον δῶρον τοῦ οὐρανοῦ; Ὅλαι αἱ ἡδοναί, ἃς σοι προσέφερε τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, δὲν ἐξωλίσθησαν ὡς ἀπὸ τινος ἀποτετριμμένου δοχείου; Διατί δὲν ἀποχωρεῖς ἀπὸ

τὸ συμπόσιον ὡς χορτασμένος δαιτυμῶν; Διατί ἀρνεῖσαι τὴν αἰωνιαν ἀνάπαυσιν; Δὲν σὲ γοητεύει ἢ ὑπέροχος σκέψις, ὅτι θὰ ἐπανέλθῃς εἰς τὴν πρωταρχικὴν οὐσίαν τοῦ Σύμπαντος, εἰς τοὺς κόλπους τῆς μητρὸς φύσεως, ἐξ ἧς ἐβλάστησαν τὰ πάντα; Πᾶν τὸ ἐκ τῆς γῆς προερχόμενον ἐπανέρχεται εἰς τὴν γῆν, πᾶν δὲ ὅ,τι γεννᾶται ἐκ τοῦ αἰθέρος ἀνέρχεται πάλιν εἰς τὸν αἶθέρα.

*
* *

Περὶ τῆς εἰδικῆς ψυχολογίας τοῦ Ἐπικούρου, περὶ τῆς πρὸς τὴν αἴσθησιν συνδεομένης θεωρίας αὐτοῦ, καθ' ἣν λεπτεπίλεπτοι ὕλικοι εἰκόνας ἀποσπῶμεναι ἀπὸ τῶν ἀντικειμένων εἰσέρχονται εἰς τὰ αἰσθητήρια ὄργανα, δὲν θὰ ὁμιλήσωμεν διεξοδικῶς ἐνταῦθα. Ἀξιωματικὸν εἶναι ἐν προκειμένῳ ὁ ἰσχυρισμός, ὅτι πᾶν ὅ,τι ἔχει αἴσθησιν συνίσταται ἐξ ἐστερημένων αἰσθήσεως ὕλων. Ὁ Λουκρήτιος ἐφελκύνει τὴν προσοχὴν εἰς τὸ ὅτι ἐξέρπουσιν ἐκ τῆς κόπρου ζῶντες σκώληκες, ὡς ἅκις τὸ ἔδαφος σήπεται λόγῳ πολυομβρίας. Ἐξ ἄλλου περιγράφει τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὸ ὕδωρ μεταβάλλεται εἰς πράσινον φύλλωμα εἰς ζωϊκὴν οὐσίαν καὶ ἀμφοτέρα εἰς ἀνθρωπίνην. Ὅθεν ἡ φύσις μεταβάλλει τὴν τροφήν εἰς ζῶσαν οὐσίαν καὶ παράγει ἐξ αὐτῆς αἴσθησιν. Αἱ ὕλαι, ἐξ ὧν ζῶόν τι ἀπαρτίζεται, εὐρίσκονται κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ ὕδατι, εἰς τὸν ἀέρα, ἐντὸς τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὅταν αὐταὶ συνδέωνται, ἡ αἴσθησις δὲν ἐξελίσσεται ἀμέσως, ἀλλὰ βαθμηδόν. Ὅθεν καὶ ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ οἱ Ἐπικουρείοι εἶναι γνήσιοι «ἐξελεκτικοί,» (Evolutionisten), οἱ Ἐπικουρείοι δὲν ἀποδίδουσι τὴν αἴσθησιν ἤδη εἰς τὰ καθ' ἕκαστον ἄτομα, ἀλλὰ θεωροῦσιν αὐτὴν γεννωμένην τὸ πρῶτον ἐκ τῆς συνδέσεως τῶν ἀτόμων. Εἰς ποίους καὶ πόσους παραλογισμοὺς δὲν γὰρ ὠδήγει ἡμᾶς ἡ παραδοχὴ, ὅτι τὰ ζῶα, ὡς καὶ ὁ ἀνθρω-

πος, συνίστανται ἐξ αἰσθανομένων ὑλῶν : Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι ὅπως οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ αἱ στοιχειώδεις ὑλῆαι θὰ ἠδύναντο νὰ κινεῖσθαι, νὰ ἐκρήγνυνται εἰς παταγώδη γέλωτα ἢ νὰ ποτίζουν τὰς παρειάς αὐτῶν διὰ δακρῦων, νὰ ὁμιλῶσι περὶ τῆς συμμίξεως τῶν πραγμάτων καὶ νὰ διερευνῶσι καὶ αὐτὰς τὰς ὑλῆας, ἐξ ὧν παρήχθησαν. Ἀλλὰ καίτοι ἡ τοιαύτη παραδοχὴ θὰ ἦτο ἐξωφρενικὴ μωρία, δύναται τις ὅμως νὰ γελοῖ ἢ νὰ ὁμιλήῃ ἢ νὰ ἔχη εὐφυεῖς σκέψεις, ἐὰν δὲν συνίσταται ἐξ οὐσιῶν κεκτημένων ὁμοίαν δύναμιν ; Ἄλλα δὲ ἀντικείμενα, ἅτινα βλέπομεν ἐφωδιασμένα μὲ αἴσθησιν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν ν' ἀπαρτίθωνται ἐκ στοιχείων, ἐστερημένων αἰσθήσεως :

ΜΙΑ ΜΕΣΩΔΟΣ : ΟΙ ΘΕΟΙ

Ἡ μηχανιστικὴ κοσμοθεωρία τοῦ Ἐπικούρου δὲν ἔχει ἀνάγκη τῶν θεῶν. Ἡ φύσις ἐξελίσσεται ἐκ τῶν ἰδίων αὐτῆς δυνάμεων, καθὼς ὁ ἄνθρωπος καὶ πᾶν ἀνθρώπινον. Ἡ Σχολὴ τοῦ Ἐπικούρου καταπολεμεῖ τὴν πρὸς τὰς παραστάσεις τῶν θεῶν συνδεδεμένην δεισιδαιμονίαν τῶν λαϊκῶν μαζῶν ὡς καὶ τὴν πρόληψιν, τὴν σχετικὴν πρὸς τὴν ὑπαρξίν θείας τινὸς προνοίας,

Ὁ Λουκρήτιος κατειρωνεύεται τὴν παράστασιν δημιουργίας τινὸς τοῦ κόσμου ὑπὸ τῶν θεῶν. εἶναι ταπεινὴ ἡ ἰδέα, ὅτι τὸ θαυμάσιον Σύμπαν ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν θεῶν διὰ τὸν ἄνθρωπον καὶ ὅτι διὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ τοὺς λατρεύῃ καὶ νὰ τοὺς ἐξυμνῇ, Τὶ κερδίζουν οἱ μακάριοι καὶ ἀθάνατοι θεοὶ ἐκ τῶν ἐπαίνων καὶ τῆς λατρείας μας, ὥστε νὰ ἐκτελῶσι χάριν ἡμῶν ἔργον τι οἰονδήποτε; Ἡ μήπως ἀνία καὶ γεωτεριστικὴ μανία ὑπήρξαν ἀφορμὴ, ὅπως οὔτοι μεταβάλλωσι ζωὴν; Διότι τὸν βίον τοῦ μεταβάλλει μόνον ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἀρέσκεται πλέον εἰς τὸ παλαιόν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο ἄραγε κακὸν δι' ἡμᾶς, ἐὰν δὲν ὑπῆρχομεν; Μόνον οἱ ζῶντες ποθοῦν μακρὸν βίον, ἐφ' ὅσον οὗτος ἐξασφαλίζει τὴν ἡδονήν. Ἀλλ' ἐκεῖνος, ὅστις οὐδέποτε ἐγεννήθη, οὐδέποτε ἐδοκίμασε

τάς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς, τί χάνει, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρξε:—

Τὸ ὅτι τὸ ἐπιχείρημα περὶ τῶν ἀτελειῶν τῆς φύσεως, — ἢ δυστελεολογία τοῦ Χαϊκελ, — στρέφεται κατὰ τῆς θείας προνοίας, ἐδείξαμεν ἀνωτέρω. Πῶς ἤθελέ ποτε ἡ θεία πρόνοια δυνηθῆ γὰ γίνῃ δημιουργὸς κόσμου, εἰς ὃν ὑπάρχουσι τόσαι ἀτέλειαι, τόσαι θλίψεις καὶ ὀδύνας; Ἐνὸς κόσμου, εἰς ὃν συχνάκις τὸ ἀγαθὸν καταπατεῖται καὶ θριαμβεύει τὸ κακόν; Εἰς τὴν ἀπλότητά τῶν ἐρωτημάτων τούτων τὰ σοφίσματα τῆς πολυθρυλήτου θεοδοκίας τῆς «δικαιολογήσεως τοῦ Θεοῦ διὰ τὰς συμφορὰς τοῦ κόσμου» ναυαγοῦν.

Ὁ Θεός, — λέγει ὁ Ἐπίκουρος, — ἤθελε γὰ ἐκτοπίσῃ τὸ κακὸν ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ δὲν δύναται ἢ δύναται ἀλλὰ δὲν θέλει, ἢ οὔτε θέλει οὔτε δύναται ἢ θέλει καὶ δύναται. Αἱ τρεῖς πρῶται περιπτώσεις εἶναι ἐν σχέσει πρὸς ἓνα «Θεὸν» ἀδιανόητοι. Ἄλλ' ἐὰν ὁ Θεὸς δύναται καὶ θέλῃ γὰ ἐκριζώσῃ τὸ κακόν, διατί ὑπάρχουν τόσαι ἀτέλειαι ἐν τῇ φύσει;

Αἱ περὶ τῶν θεῶν παραστάσεις τῶν πολλῶν εἶναι τόσον διεστραμμέναι, ὥστε δὲν πρέπει γὰ θεωρηθῆ ὡς ἄθεοι ἢ καταπολεμῶν, ἀλλ' ὁ παραδεχόμενος αὐτάς. Αἱ παραστάσεις αὐταὶ προέρχονται ἐξ ἀμαθείας καὶ φόβου. Ἐξ ἀμαθείας, διότι οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀνίκανοι γὰ διαγνώσουν τὰς φυσικὰς αἰτίας τῶν πραγμάτων, ἐκ φόβου διότι ἐξελάμβανον τὰς καταιγίδας τοὺς σεισμοὺς κ.τ.λ. ὡς ἐκδηλώσεις θείας ὀργῆς: Ὡς βάσις θεμελιώδους πάσης θρησκείας ὑπόκειται τὸ συναίσθημα τοῦ φόβου.

Διὰ τοῦτο ὁ Λουκρήτιος ἀπευθύνει τὴν ἐξῆς ἐρώτησιν: Ἡ πλήρης κατάργησις τῆς θρησκείας θὰ ἐδηγήσῃ ὄντως εἰς τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν ἀνηθικότητα ἢ μήπως ἡ θρησκευτικὴ φιλοσοφία γίνεται συχνάκις παράγων ἐγκληματικῶν πράξεων; Καὶ ὁ Λουκρήτιος δεικνύει τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ θρησκεία εἶναι πηγὴ μεγάλων κακῶν, περιγράφων δι' εἰκόνων συγκινητικῶν τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας.

«Ὅτε ἡ θυσιαστήριος ταινία, τοὺς κομψοὺς βοστρύχους περιβάλλουσα, ἐξετάθη εἰς τὰς παρειάς, ἡ Ἰφιγένεια ἠτένισε τὸν πατέρα της, ὅστις ἴστατο παρὰ τὸν βωμὸν λυπημένος. Ὅτε εἶδε πλησίον αὐτῆς τοὺς ἱερεῖς, ἀποκρύπτοντας τὸν δολοφονικὸν σίδηρον, καὶ τοὺς πολίτας ἔχοντας πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένους πλήρεις δακρύων ὀφθαλμούς, ἔχασεν ἐκ φόβου τὴν φωνήν της, τὰ δὲ γόνατά της ἐκάμφθησαν. Δὲν ἐβοήθησε τὴν ταλαίπωρον τὸ γλυκὺ ὄνομα τοῦ πατρὸς, δι' οὗ ἐκάλει πάλαι ποτὲ τὸν σκληρὸν βασιλέα. Τρέμουσα ὠδηγήθη εἰς τὸν βωμὸν ὅχι ὅπως ἐπανέλθη κατόπιν ἱερουργίας ἐν μέσῳ κραυγῶν χαρᾶς καὶ γαμηλίων ἄσμάτων. Αἰμόφυρτον ἔπεσε τὸ ἄγνόν θῦμα, θανασίμως πληγὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς, ὅτε ὠρίμαζεν ὁ νυμφικὸς στέφανος, καὶ τοῦτο ὅπως οὐριὸς ἄνεμος πνεύση εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πλοῖα. Εἰς τοιαῦτα ἐγκλήματα παρρομᾶ τὸν ἄνθρωπον ἡ θρησκεία.»

Ποίους φθόγγους δὲν θὰ εὔρισκεν. ὁ Λουκρήτιος, ὅπως διεκτραγωδήσῃ τὰ στυγερά κακουργήματα τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, τὰ διαπραχθέντα ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως *ad majorem Dei gloriam!*

Ἐν τούτοις, καίτοι ὁ Ἐπίκουρος καὶ ἡ Σχολὴ αὐτοῦ καταδικάζουσιν ἀμειλίκτως τὴν θρησκείαν καὶ τὰς περὶ τῶν θεῶν παραστάσεις τοῦ λαοῦ, ἐδημιούργησαν ὁμῶς καὶ οὗτοι ἄλλους θεοὺς, —κατ' εἰκόνα των.

Οἱ θεοὶ τοῦ Ἐπικούρου, καίτοι ἡ φύσις αὐτῶν δύναται γὰ εἶναι μόνον αἰθερία, ἔχουσιν ὁμῶς ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ μόνον ὑπὸ τοιαύτην μορφήν ἐμφανίζονται, διότι τὸ ἀνθρώπινον σῶμα εἶναι ὠραιότερον παντὸς ἄλλου. Ὁ Ἐπίκουρος ἀποδίδει εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἑτερότητα φύλου.

Αἱ θεμελιώδεις ιδιότητες τῶν ἐπικουρείων θεῶν εἶναι ἡ ἀθανασία καὶ ἡ μακαριότης.

Αἱ δύο ιδιότητες αὗται ὀφείλονται εἰς τὴν διαμονὴν τῶν θεῶν ἐντὸς τῶν διαμέσων τοῦ κόσμου διαστημάτων, ἐν-

τὸς τῶν ὁποίων οὐδεμία ὑφιστάμενοι βλάβην ἐκ τῶν κοσμι-
κῶν καταστροφῶν οὐδαμῶς ἐνοχλοῦνται ὑπὸ φροντίδων, σχε-
τικῶν πρὸς τὴν πορείαν τοῦ κόσμου. Οὕτω οἱ θεοὶ ζῶσιν ἤσυ-
χοι, ἤρεμοι καὶ ἀμέριμνοι.

Ἐάν τις, λέγει ὁ Λουκρήτιος, θελήσῃ νὰ καλέσῃ τὴν
θάλασσαν Ποσειδῶνα, τὰ σιτηρὰ Διμήτραν καὶ νὰ κατα-
χρασθῇ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βάκχου μᾶλλον παρὰ νὰ μεταχει-
ρισθῇ τὸ πραγματικὸν τοῦ οἴνου ὄνομα, εἰς αὐτὸν ἐπιτρέπο-
μεν νὰ καλέσῃ καὶ τὸν κύκλον τῆς γῆς μητέρα τῶν θεῶν.
Ἄρκει γ' ἀποφύγη τὴν κηλίδωσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ διὰ τῆς
εὐτελοῦς θρησκείας.

Ὁ χλευασμὸς τῆς ἐπικουρείου θεολογίας, συναρμονιζο-
μένης πληρέστατα πρὸς τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἐπι-
κούρου ἐν τῷ συνόλῳ του, δὲν ἦτο δύσκολος Ὁ Σενέκας,
ἐπὶ παραδείγματι, λέγει τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν Ἐπίκουρον : «Σύ-
ῳ Ἐπίκουρε, μεταβάλλεις τὴν Θεότητα εἰς ἀσθενὲς καὶ ἀδύ-
νατον πλάσμα. Ὅπως δὲ οὐδεὶς φοβηθῇ τὴν Θεότητα, ἀπο-
μακρύνεις αὐτὴν ἐκ τῆς γῆς. Ἐγκαθειργνύεις τὸν Θεὸν
ἐντὸς τεραστίου καὶ ἀδιαχωρήτου φράκτου μακρὰν τῆς ἀφῆς
καὶ τῆς δράσεως τῶν θνητῶν. Ἡ Θεότης οὐδεμίαν ἐπίδρασιν
δύναται νὰ ἐξασκῇ κατὰ τὴν γνώμην σου ἐπὶ τῶν ἀνθρώ-
πων, οὔτε εὐμενῇ οὔτε δυσμενῇ.

Ὁ Θεός, ζῶν μεμονωμένος ἐν τῷ διαμέσῳ χώρῳ μεταξὺ
τοῦ ἡμετέρου κόσμου καὶ ἄλλου τινός, οὐδὲν δύναται νὰ
πράττῃ εἰμὴ γ' ἀποφεύγη ἐκάστοτε τοὺς περὶ ἑαυτὸν κατα-
στρεφομένους κόσμους, χωρὶς νὰ προσέχῃ εἰς τὰς ἰκεσίας
μας καὶ νὰ μεριμνᾷ περὶ ἡμῶν. Τοιοῦτον Θεὸν λατρεύεις σύ,
ῳ Ἐπίκουρε, καὶ μάλιστα, ὡς μοι φαίνεται, μ' εὐγνώμονα
καρδίαν. Ἐάν δὲ οὐδεμίαν ὑποχρέωσιν ἔχῃς νὰ εὐγνωμονῆς
τὸν Θεόν, ἀφοῦ οὐδὲν ὀφείλεις εἰς αὐτόν, ἀλλὰ τὰ πάντα εἰς
τὰ ἄτομα καὶ τὰ στοιχεῖα, περὶ ὧν ὁμιλεῖς, διατὶ τὸν λα-
τρεύεις :

Εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας ἀπαντᾷ ὡς ἐξῆς ὁ Φρειδερίκος Lange. «Μόνον ὑποκειμενική τις λατρεία τοῦ Θεοῦ, ἄγουσα τὴν ψυχὴν εἰς συναισθηματικὴν ἁρμονίαν, δύναται νὰ ἄρῃ τὰς ἀντιφάσεις, ἐντὸς τῶν ὁποίων μοιραίως θὰ περιεπλέκετο ἡ φυσιοκρατικὴ κοσμοθεωρία καὶ ἡ θεολογία τοῦ Ἐπικούρου. Διότι, τὸ ὅτι **ὑπάρχουσι** μὲν θεοί, ἀλλὰ δὲν **δραῶσι**, θὰ ἤρκει εἰς τὸν εὐπίστον καὶ ἐπιπόλαιον ὄχλον, ὅπως πιστεύῃ εἰς τοὺς θεούς, χωρὶς νὰ τοὺς λατρεύῃ. Παρ' Ἐπικούρω συμβαίνει τὸ ἀντίθετον. Οὗτος λατρεύει τοὺς θεούς, ἐπειδὴ εἶναι **τέλειοι**. Ἐὰν ἡ τελειότης αὕτη ἐκδηλοῦται δι' ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων ἢ κατοπτρίζεται εἰς τὰς σκέψεις μας ὡς ἰδεῶδες, εἶναι ἀδιάφορον. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον σημεῖον, εἶναι ὡς φαίνεται, ἡ ἀποψις τοῦ Ἐπικούρου.

Εἶναι λίαν ἐνδιαφέρον νὰ μάθωμεν ἐν προκειμένῳ τὴν κρίσιν τοῦ Nietzsche ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἐπικουρείους θεούς. «Ὁ Ἐπίκουρος, λέγει ὁ Nietzsche, ὁ καθησυχάσας τὰς ψυχὰς τῆς ἀρχαιότητος, εἶχε τὴν σπανίως σήμερον ἀπαντῶσαν ἀντίληψιν, ὅτι πρὸς καθησύχασιν τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι ἀναγκαία ἡ λύσις τῶν ὑψίστων θεωρητικῶν προβλημάτων. Οὕτω, ἀντὶ νὰ προβαίῃ εἰς ἀκάρπους συζητήσεις, ἤρκειτο νὰ λέγῃ εἰς ἐκείνους, οὓς ἐβασάνιζεν ὁ φόβος τῶν θεῶν, ὅτι καὶ εἰς ἡν περίπτωσιν ὑπάρχουσι θεοί, δὲν ἀναμιγνύονται εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀποψις αὕτη εἶναι εὐνοϊκωτέρα καὶ ἀσφαλεστέρα. Δίδονται ἐκ τῶν προτέρων δῆματά τινα προοδευτικὰ εἰς τὸν ἀκροώμενον, ὅστις οὕτω καθίσταται προθυμότερος εἰς τὸ ν' ἀκούῃ καὶ ν' ἀποδέχεται. Ἀλλ' ἅμα ὡς ἐπιχειρήσῃ τις ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον, — δηλαδὴ ὅτι μεριμνῶσι περὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ θεοί, — εἰς ποίους λαβυρίνθους καὶ ἀκανθοσπάρτους λόχμας δὲν πίπτει ὁ δυστυχῆς αὐτὸς καθ' ἑαυτόν, ἄνευ τῆς πονηρίας τοῦ συνομιλητοῦ του, ὅστις ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἀρκετὴν φιλάνθρωπίαν καὶ λεπτότητα, ὅπως ἀποκρύψῃ τὸν οἶκτον αὐτοῦ. Τέλος ὁ συνομιλητὴς καταλαμβάνει

νεται ὑπὸ ἀηδίας, ἰσχυροτάτου κατὰ πάσης φρασεολογίας ἐπιχειρήματος· καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀηδίας διὰ τοὺς ἰδίους ἰσχυρισμούς του καὶ ἀποχωρεῖ μὲ τὴν αὐτὴν διάθεσιν, μεθ' ἧς καὶ ὁ γνήσιος ἀθεϊστής: Τὶ μ' ἐνδιαφέρουν οἱ θεοί; "Ἄς τοὺς πάρη ὁ διάβολος!

Εἰς ἄλλας περιπτώσεις, δηλαδὴ ὡσάκις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐβασάνιζε ὑπόθεσις τις κατὰ τὸ ἥμισυ φυσικὴ κατὰ τὸ ἥμισυ ἠθικὴ, ὁ Ἐπίκουρος δὲν ἀνεσκεύαζε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἀλλ' ὠμολόγει, ὅτι ἴσως μὲν νὰ εἶναι ὀρθή, ἀλλ' ἴσως καὶ νὰ ὑπάρχη ἄλλη ὑπόθεσις, ἐρμηνεύουσα τὸ αὐτὸ φαινόμενον. Τὸ πλῆθος τῶν ὑποθέσεων, — αἰ πρὸς τὴν προέλευσιν τῶν τύψεων τῆς συνειδήσεως συνδεόμεναι ἀντιλήψεις ἐπὶ παραδείγματι— ἀρκεῖ, ὅπως ἐκτοπίσῃ ἐκ τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὰ νέφη, ἅτινα γεννῶνται ἐκ τῆς λεπτολόγου ἀναλύσεως μιᾶς, μόνης ὀρατῆς καὶ δι' αὐτὸ ἑκατονταπλασίως ὑπερτιμωμένης ὑποθέσεως. Ὅστις λοιπὸν ἐπιθυμεῖ νὰ χύνη θάλασμον παρηγορίας εἰς τοὺς δυστυχεῖς, τοὺς κακοποιούς, τοὺς ὑποχονδριακούς, τοὺς θνήσκοντας, ἅς ἀνακαλῆ εἰς τὴν μνήμην αὐτῶν τὰς δύο καθησυχαστικὰς ἀποστροφὰς τοῦ Ἐπικούρου, ἰσχυρούσας διὰ πλεῖστα ζητήματα. Αἱ δύο αὗται ἀποστροφαὶ συνοψίζονται ὑπὸ τὴν ἀπλουστάτην μορφήν των περίπου εἰς τὰ ἑξῆς: (α') Εἶναι νόμος. Οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα. Λοιπὸν δὲν ἐνδιαφερόμεθα. (β') Τὸ πρᾶγμα εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ οὕτως. Δύναται ὅμως νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλως». (1)

"Ἄς ἀφήσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς οἱ ποθοῦντες νὰ τακτοποιώμεθα ἐν τῷ κόσμῳ καὶ μὲ τὸν κόσμον ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ πράττωμεν τοῦτο διὰ τῆς νοήσεως καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσεως, τοὺς «μακαρίους θεούς» ἐκεῖ, ὅπου ἐτοποθέτησεν αὐτούς ὁ Ἐπίκουρος εἰς τὸν «διάμεσον χῶρον»,

(1). Nietzsche : Menschliches Allzumenschliches, Τόμ. II. σελ. 193).

ἔπου παρ' οὐδενὸς ἐνοχλοῦνται καὶ οὐδένα ἐνοχλοῦν.

Τὸ δτι ὁμως οἱ Ἐπικούρειοι προσπαθοῦν νὰ διάγωσι τὸ βίοναυτῶν κατὰ τὰ ἰδεώδη τῶν θεῶν ἢ τουλάχιστον ἐντὸς ἰδεῶδους διαμέσου χώρου, δεικνύει ἡ ἠθικὴ τοῦ Ἐπικούρου.

Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

«Ἦδὺ τὴν θάλατταν ἀπὸ γῆς ἑρᾶν»!

Εἶναι γλυκὺ τὸ νὰ βλέπωμεν ἀφ' ὑψηλῆς ἀκτῆς τὴν ἀγωνίαν τῶν ἐπὶ σκάφους κλυδωνιζομένων εἰς λυσσωδῶς μαινομένην θάλασσαν, ὅχι διότι ἡ ἀγωνία τῶν συνανθρώπων γεννᾷ εὐάρεστον συναίσθημα εἰς τὴν ψυχὴν μας, ἀλλὰ διότι ἡμεῖς οὐδένα διατρέχομεν κίνδυνον. Εἶναι γλυκὺ νὰ βλέπωμεν μυριονέκρους ἀγῶνας καὶ ν' ἀκούωμεν τὴν ἀγρίαν τῶν ὄπλων κλαγγήν, ὅταν ἡμεῖς εὐρισκώμεθα ἐν ἀσφαλείᾳ. Ἄλλ' οὐδὲν γλυκύτερον τοῦ διαμένειν ἐντὸς τῶν μεγαλοπρεπῶν ἐκείνων καὶ αἰθρίων τῶν ναῶν τῶν ὀγκοδομημένων ἐκ τῶν διδαγμάτων μεγάλων σοφῶν, ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν ὁποίων ἐσποτεύομεν τὸν τρόπον, καθ' ὃν οἱ πολλοὶ ἀγωνίζονται ἐν τῇ πλάνῃ, ἐπιδεικνύουσι πνεῦμα καὶ μάθησιν, παλαίουν πρὸς ἀπόκτησιν δόξης, τιμῶν καὶ πλοῦτου, ἐργάζονται καὶ μοχθοῦσι νυχθημερόν. ὦ σεῖς τυφλοὶ καὶ ἄφρονες ἐντὸς ποίων ἐθύσσων σκοτεινῶν καταναλίσκετε τὴν ζωὴν σας! Δὲν βλέ-